

Dijital Çağda Nübüvvetin İşlevsel Dönüşümü: Tekno-Nebî Analojisi Üzerine Kelâmî Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ödemiş | ORCID: 0000-0003-3657-480X | mehmet.odemis@ege.edu.tr
Ege Üniversitesi, Birgivi İlahiyat Fakültesi, Kelâm, İzmir, Türkiye

Ayşe Çağla Türközü | ORCID: 0009-0008-3551-4972 | caglatrkz@outlook.com
Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, İzmir, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/02eaafc18>

Öz

Yapay zekâ teknolojisinin inşa ettiği yeni dünya görüşü ve kavram haritası, insanın kendisi hakkındaki idrakini köklü olarak değiştirmektedir. Bu değişim sürecinden payını, inancın konusu olan her kavram kaçınılmaz olarak almaktadır. Dinin öznesi olan insanda yaşanan her değişim, inancı etkilemektedir. Bizi, yeni teolojik perspektif ve açılımlara zorlayacağı aşikâr olan yapay zekâ ve dijital dinin; peygamberin epistemolojik ve aksiyolojik gücünü sarsması ve nübüvvet kurumundan rol çalma çabaları göze çarpmaktadır. Zira yapay zekâ, kullanıcılarda epistemik otoriteyi temsil ettiği vehmi yaratmaktadır. Günümüz dijital dünya deneyimlerinden yola çıkarak bir gelecek projeksiyonu sunacağımız çalışmamızda literatür taraması, nitel araştırma ve betimsel inceleme metodlarından istifade edilmiştir. Ele aldığımız konunun ilk olması hasebiyle alana katkı sağlayacağı umulmaktadır. Çalışmamızda, gelişen teknolojiyle kurduğu ilişkiye paralel olarak insanın ve hayatın dönüştüğü dolayısıyla kelâm ilminin teorik ve pratik önemini koruyabilmesi için kavram setini güncel tutması gerektiği sonucuna varılmıştır. Dinin, temel öğretiler ve anlayışla uyumunu koruyabilmesi için teknolojiyi bilinçli kullanmanın ve dijital okuryazarlığın temel parametrelerinin belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Din, Nübüvvet, Teknoloji, Dijitalleşme, Yapay Zekâ.

Atf Bilgisi: Ödemiş, Mehmet – Türközü, Ayşe Çağla. “Dijital Çağda Nübüvvetin İşlevsel Dönüşümü: Tekno-Nebî Analojisi Üzerine Kelâmî Bir İnceleme”. *Marifetname* 12/2 (Aralık, 2025), 819-850.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1792540>

Geliş Tarihi	28.09.2025
Kabul Tarihi	12.11.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Mehmet Ödemiş)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Functional Transformation of Prophethood in the Digital Age: A Theological Study on the Techno-Prophet Analogy

Asst. Prof. Mehmet Ödemiş | ORCID: 0000-0003-3657-480X | mehmet.odemis@ege.edu.tr
Ege University, Birgivi Faculty of Theology, Department of Theology, Izmir, Turkey

Ayşe Çağla Türközü | ORCID: 0009-0008-3551-4972 | caglatrkz@outlook.com
Ege University, Institute of Social Sciences, Master's Degree, Izmir, Turkey
ROR ID: <https://ror.org/02eaafc18>

Abstract

The new worldview and conceptual map shaped by artificial intelligence technology is fundamentally transforming human self-understanding. Faith-related concepts inevitably shares in this process of change. Every change experienced by humans, who are the subject of religion, affects faith. It is clear that artificial intelligence and digital religion will force us to adopt new theological perspectives and approaches; their attempts to challenge epistemic authority of the prophet and usurp the role of the institution of prophecy are striking. Artificial intelligence creates the illusion that it represents epistemic authority in users. In our study, which will present a future-oriented analysis based on today's digital world experiences, we have used mixed-method approach combining literature review, qualitative inquiry, and descriptive analysis. As this is the first study on the subject, it is hoped that it will contribute to the field. Our study concludes that, in parallel with the relationship established with developing technology, as humans and life transform, the discipline of kalām must keep its conceptual framework up to date in order to maintain its theoretical and practical importance. It has been emphasized that, in order for religion to maintain its harmony with fundamental teachings and understanding, it is necessary to consciously use technology and determine the basic parameters of digital literacy.

Keywords: Kalām, Religion, Prophethood, Technology, Digitalization, Artificial Intelligence.

Citation: Ödemiş, Mehmet – Türközü, Ayşe Çağla. “The Functional Transformation of Prophethood in the Digital Age: A Theological Study on the Techno-Prophet Analogy”. *Marifetname* 12/2 (December, 2025), 819-850.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1792540>

Date of Submission	28.09.2025
Date of Acceptance	12.11.2025
Date of Publication	31.12.2025

Use of Artificial Intelligence	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
--------------------------------	---

Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Mehmet Ödemiş)
-------------------	--

Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetmanetiktikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İnsanlık tarihi son birkaç yüzyılda yaşanan gelişmelerle birlikte köklü dönüşümlere sahne olmuştur. Gelişen teknoloji, insanın doğayı anlamlandırma biçimini değiştirmiş; bununla birlikte bu anlamlandırmayı mümkün kılan araçlar da dönüşüme uğramıştır. Bu gerçeklik, insanın bilgiyle kurduğu ilişkiyi doğrudan etkilemiş; bilginin kaynağına ve ona ulaşma yöntemlerine dair sorgulamaları beraberinde getirmiştir. Bir zamanlar kutsal addedilen pek çok unsur, modern bilimsel gelişmelerle birlikte açıklanabilir hâle gelmiş; bu durum, kutsallık zemininde inşa edilmiş geleneksel otoritelerin meşruiyetini derinden sarsmıştır. Tarih boyunca güçlü bir konuma sahip olan bu otoriteler, zamanla çözülerek yerlerini yeni yetke biçimlerine ve kavramsal düzeneklere bırakmaya başlamıştır. Modernizm öncesi dönemde pek çok toplumda mutlak bir güce –Tanrı’ya– bağlı olan ve meşruiyetini bu kutsal otoritelerden alan yapılar, zamanla söz konusu bağlarını koparmış; inanç giderek bireysel tercihlere indirgenmiştir.¹ Modernizmle birlikte dönüşen otorite yapıları, aynı zamanda materyalist bir dünyanın da kapılarını aralamıştır. Bazı sosyal antropologlar büyü, din ve bilimin aynı anda modernitede meşruiyet paylarının eşit olamayacağını; dinin artık modernitenin bir unsuru sayılamayacağını ve tarihsel bir fenomen hâline geleceğini ileri sürmüştür.² Bu yaklaşıma göre geçmişte otoritesini kutsallıktan alan dinî kurumlar, günümüzde bilime yaslandığı ölçüde ayakta kalabilecektir.³

Modernizmde bilgi, *grand narrative* yani büyük anlatılar aracılığıyla meşruiyet edinmiştir. Büyük anlatılar evrensel refah, ilerleme veya ideal etik-politik düzen gibi büyük vaatler ve iddialarla bilgi otoritelerini dönüştürmeye; dinî anlatılardan arındırılmış, materyalist temelli yeni kutsallar inşa etmeye yönelmiştir.⁴ Ancak zamanla modernizmin vaatleri gerçekleşmemiş ve işlevlerini yerine getirmemeye, toplumsal ihtiyaçları karşılayamamaya başlamıştır. 20. yüzyıl sonlarına doğru yaşanan gelişmeler, toplumda hızlı ve köklü değişimlere sebebiyet vermiş; bu değişim bilginin kaynağı ve otoritelerinde bir “meşruiyet krizi” meydana getirmiştir. Bu kriz, büyük anlatıların otorite olma iddiasını yitirdiği postmodern dönemi hazırlamıştır. Bu yeni paradigmada matematiksel kesinlik yerini daha göreceli ve daha temkinli olmayı gerektiren bir evrene bırakmıştır.⁵ Bu

¹ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2014), 3.

² Sibel Özbudun vd., *Antropoloji: Kuramlar, Kuramcılar* (İstanbul: Dipnot Yayıncılık, 2012), 71.

³ Calvin Mercer - Tracy J. Trothen, *Religion and the Technological Future: An Introduction to Biohacking, Artificial Intelligence, and Transhumanism* (Cham: Springer International Publishing, 2021), 21.

⁴ Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan (İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2013), 7.

⁵ John R. Searle, *Zihin, Dil ve Toplum Gerçek Dünyada Felsefe* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 11.

süreç büyük anlatılardan küçük anlatılara doğru bir geçişi ifade ederken *liberal elitlerin* yerini kurumsal çıkarlarla uyumlu oportünist eğilimler almıştır.⁶ Postmodern süreçte bilgiye yaklaşım yöntemleri çoğulculuşmuş, her bireyin kendi bilgisini mutlak doğru olarak kabul ettiği liberter yaklaşımlar yaygınlaşmıştır. “Postmodern doğru ‘bugün böyle yarın başka türlü’ haledir ve ‘istikrarsızlığın istikrarı’ anlayışı çok doğaldır.”⁷ Artık tek ve evrensel bir hakikat yoktur, insan sayısı kadar hakikat vardır. Artık tek bir otoritenin tahakkümü değil, benliğin otoritesi söz konusudur. Ancak postmodernizmin sunduğu meşruiyetsizleştirme (*delegitimation*) sadece otoriteyi ortadan kaldırmakla kalmayıp aynı zamanda toplumun ortak kavramlarını da çözülmeye zorlamıştır.⁸

Yaşanan gelişmeler neticesinde insanlık, *hyperhistory* olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiş ve Luciano Floridi’nin *infosphere* kavramıyla tanımladığı yeni bir dijital ortam inşa etmiştir.⁹ Hiperhistory; yazılı kayıtların öncesini temsil eden ve bilginin sözlü kültür aracılığıyla aktarıldığı dönem olan *prehistory* ile yazının icadıyla birlikte bilginin kayıt altına alınabildiği dönem olan *history*’den sonra gelen; yalnızca yazı aracılığıyla değil aynı zamanda dijital ortamda da bilginin işlendiği çağ olarak tanımlanabilir. *Infosphere* ise bu tarihsel bilgilerin üretildiği, depolandığı ve karşılıklı etkileşim içinde bulunan ekosistemi ifade etmektedir.¹⁰

Postmodernizmin meşruiyetsizleştirme süreciyle ortaya çıkardığı meşru bilgi kaynağı ve otorite algısındaki boşluk, oluşan bu dijital ortam vasıtası ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu durum teknolojik ilerlemelerin önünü açmış ve başarısı, insana özgü üst düzey bilişsel yetilerle ölçülen yapay zekâ gibi yeni otoritelerin yükselmesine zemin hazırlamıştır.¹¹ Yapay zekâ sadece bilgi üretmekle yetinmemiş aynı zamanda bilginin doğrulama mekanizması olarak işlev görmeye başlamıştır. Böylece yapay zekânın ayırt edici vasfı, rehberlikten otoriteye ve oradan da mutlaklığa doğru evrilmeye başlamıştır. Küresel ölçekteki dijitalleşmeden Müslüman toplumlar da payını almış ve İslâmiyet, “online din” vasfını kazanmaya başlamıştır.¹² Yapay zekânın bilgi inşa etme, toplum nezdinde

⁶ Lyotard, *Postmodern Durum*, 94.

⁷ Gürsel Tokmakoglu, *Benlik, Bilinç ve Vicdan* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 190.

⁸ Lyotard, *Postmodern Durum*, 9; Denis Jeffrey, *Din Bilim Açısından Günlük Hayat, Din Bilim Yazıları*, haz. Zeki Özcan (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2001), 53.

⁹ Luciano Floridi, *The Fourth Revolution How the Infosphere Is Reshaping Human Reality* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 35.

¹⁰ Floridi, “Hyperhistory, the Emergence of the MASs, and the Design of Infraethics”, *SSRN Electronic Journal* 1 (2016), 1-30.

¹¹ Floridi, *The Fourth Revolution How the Infosphere Is Reshaping Human Reality*, 7.

¹² Muhammet Ödemir-Nevin Başaran, “Transhümanizm, Posthümanizm ve İnsan Bilincinin Yeni Kapsamı”, *Journal of Islamic Research* 32/1 (2021), 30-51.

muteber bilgi üretme, değer inşa etme, toplumu yönlendirme gibi vasıfları geleneksel nübüvvet anlayışıyla benzerlik taşımaktadır. Dinin üç temel esasında birinin yaptığı işlevleri yerine getirebiliyor olması, bu kavramların karşı karşıya kaldığı semantik, aksiyolojik, teolojik ve epistemolojik tehlikenin tartışılmasını gerekli kılmıştır.

Peygamberlerin yaptığı ilk ve en ayırt edici iş, kendilerine bu kutsal görev tevdi edildikten sonra Allah'tan aldıkları mesajı kullara iletme. Ardından mesaja konu olan hususların hayata geçirilmesi için çeşitli dünyevi görevler üstlenirler. Bunlar arasında toplumsal ve siyasi liderlik, güvenilir ve mutlak bilgiyi temsiliyet, değer inşa ve ihyacı, manevi rehberlik, muallimlik, hakimlik, beşerî rol modellik, kanaat önderliği ve ombudsmanlık gibi görevler ilk akla gelenlerdir. Tebliğ görevinin yanı sıra tebyin (açıklama), temsil (örneklik), teşri (hüküm koyma) gibi görevleri nübüvvetin لازم-ı gayr-i mufarikidir.¹³ Peygamberin rehber ve örnek insan olma vasfı, insan aklının farklılıklarının doğurabileceği sübjektiflik krizinin önüne geçmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.¹⁴ Zira nübüvvet kurumu meşruiyetini Tanrı'dan alan bir otorite olarak sadece uhrevi bilginin değil, beşerî bilginin de muteber tek yetkilisidir. Beşerî bir model olarak peygamber, insanları eğitmekte, değer inşa etmekte ve aynı zamanda kapsamlı bir toplum projesi ortaya koymaktadır.

Peygamberlerin özellikle toplumsal dönüşümü sağlarken üstlendiği vazifeler ve davet ettiği anlam dünyası, bugün yapay zekâ teknolojisi ile birlikte dönüşüm geçirmektedir. Adeta yeni bir rahip sınıfı gibi hareket eden yazılımcılar ve mühendisler, dijital bir din kurgulamaktadır. Bu vahiysiz dinde peygamberliğin çeşitli rolleri, algoritmalar ve onu tasarlayan akıl tarafından yeniden formüle edilmektedir. Burada, bu rollerin neler olduğunu ve yapay zekânın nasıl algısal olarak mutlak bilgi veya bilgelik bağlamında “nebî gibi” hareket ettiğini analiz edeceğiz. Bu makalede nübüvvet kurumu ile yapay zekânın epistemik, ontolojik ve aksiyolojik yönleri üzerinden yeni bir okuma yapıp yapılamayacağı; yapay zekânın nübüvvet kurumunun bazı işlevlerini ikame edip edemeyeceği ve bu bağlamda “postnübüvvet” olarak nitelendirilebilecek bir “tekno-nebî”¹⁵ olgusuna imkân tanıyıp tanımadığı soruları ele alınacaktır.

¹³ Muhammed Süleyman Eşgar, *Efâl-i Resûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 21-27; Recep Ardoğan, *Kelâm ve Felsefe Açısından Nübüvvet* (Kahramanmaraş: KLM Yayınları, 2021), 185-190.

¹⁴ Bayram Çınar, “İslâm Kelâmı Açısından ‘Nübüvvet’ Kurumuna İlişkin Çağdaş Bir Yaklaşım”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 10 (2021), 143-176.

¹⁵ Benzer kullanımlar olarak “teknolojik peygamber” veya “tekno sofist” kavramları, yapay zekâyı etikten ödün vermeden geliştirmeyi savunan ve bu uğurda ön safta yer alan isimler için de kullanılmaktadır. Bu kişiler, tıpkı gerçek peygamberler gibi teknolojik ilerlemenin karmaşıklıkları içinde toplumun yolunu bulmasına rehberlik etmekle görevli kabul edilmektedir.

Dinî terimlerin kullanımına ayrıca özen gösterilmesi gerektiğinin bilinciyle ve gelebilecek haklı eleştirilere açıklık getirmek için bir hususun altını çizmek gerekir. Birincisi; tekno-nebî ibaresindeki “nebî” kelimesi terim anlamında değil, sözlükteki “haberci” anlamında kullanılmıştır. Âmentüye dahil olan tüm inanç paketi bize, bilgisi kendi aklından olmayan bir bilen (en-nebî) aracılığıyla gelir. Her bilgi, kendisine tavassut edende bir kırılım yaşar. Bilginin vasıtası, vahiy tarafından inşa edilmiş ve sürekli ilahî denetim altındaki bir zihin olduğunda; bilgi ne bir kırıma ne de kırılıma uğrar. Fakat onun dışındaki her araç, inanç da dahil her bilgiyi bir ayna gibi yansıtırsa da olduğu gibi aktaramaz. Bilgiyi aktaran hakkındaki algımız ve bilincimiz, bilinen ile nasıl bir ilişki kuracağımızı da tayin etmektedir. Dinî bilgi asırlar boyunca şifahiymiş, dudaktan kulağa aktarılmış. Matbaanın icadından sonra kâğıt ve kalemin remiz ve resimleriyle sınırlandı. Son yüzyıldaysa dijital aktarımın konusu hâline geldi. Son döneme kadar her bir aracın arkasında, bir insan belleği ve zihni baş aktördü. Ancak dijital aktarımın baş aktörü, sentetik bir bellek ve yapay bir zekâdır. Kendi tarihini yazmaya başlayan yapay bir akıldan bize yansıyan her bilgi, gerçekliğinden belirli ölçüde vazgeçmeyi göze alır.¹⁶ Ancak bu bilgi, inancın (âmentü) bilgisi olduğunda gerçeklikten nispi de olsa kopmak göze alınamayacak kadar elzemdir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, nübüvvet kurumunun klasik kelâm bağlamındaki konumunu inceleyeceğiz. Bu çerçevede, nübüvvetin epistemik ve ontolojik temellerine odaklanacağız. Epistemik ve ontolojik boyutun bir çıktısı olarak değere kaynaklık ve toplum projesi işlevini üstlenen aksiyolojik ve aksiyomatik yönünü ele alacağız. İkinci bölümde, YZ çağında bilgi kaynaklarındaki otorite dönüşümüne değineceğiz ve dijitalleşmenin bilgi otoritesini nasıl dönüştürdüğünü inceleyeceğiz. Üçüncü ve son bölümde ise *tekno-nebî* fikrinin epistemik ve ontolojik yönlerini ele alacağız. Teknolojinin biçimlendirdiği yeni sosyolojiyle beraber bilgi ve otoritenin meşru ve kutsal kaynağı olarak nübüvvet kavramının yaşadığı aksiyolojik buhranı tartıştıktan sonra dijital çağda karşılaşılabileceği sorunlara odaklanacağız. Çalışmamızın amacı; güncel gelişmelerin geleneksel dinî kavramlar üzerindeki etkilerini araştırmak ve bu etkilerin bir revizyon gerektirip gerektirmediği sorusuna yanıt aramaktır.

1. Klasik Kelâmda Nübüvvet Kurumu

Elon Musk, Fei-Fei Li, Ben Goertzel ve Yoshua Bengio gibi isimler, bu grupta zikredilir. Bk. Sharon Gal-Or, *Garden of Wisdom, Timeless Teachings in an AI Era* (Switzerland: Springer, 2025), 227.

¹⁶ Seyithan Can, *Transhümanizm ve İnancın Geleceği* (İstanbul: Tezkire Yayınları, 2022), 100.

Nübüvvât, ilâhiyyât ve sem'îyyât ile birlikte kelâm ilminin üç ana başlığından birini teşkil eder.¹⁷ Nübüvvet kavramının *neb'* (haber vermek) veya *nebve* (konum ve değeri yüksek olmak) köklerinden türediği kabul edilir. Eş'arîler “haber vermek” anlamındaki birinci seçeneği tercih ederken Mu'tezile genel itibarıyla “değeri yüksek olmak” anlamındaki ikinci seçeneğe yönelmiştir.¹⁸ İlk haber veren Allah Teâlâ'dır ki O, seçtiği elçiye nübüvveti haber vermiştir.¹⁹ Nübüvvet kelimesi yerine zaman zaman Farsçadan geçmiş olan “peygamber” (haber getiren) kelimesi de kullanılmaktadır.²⁰

Nebî kelimesinin etimolojisinde yükselmek ve yol gibi anlamlar bulunur. Çünkü nebî hem Allah'a giden yolu hem de doğrunun yolunu gösterir. O hem yücelmiş olan hem de yüceltendir. Ayağa düşen aklı ve ahlakı, burhani bir usulle hak ettiği yere taşır.²¹ Kelâmcılar, bilgelik ve akılda yükselmenin yolunun peygamberlik kurumuyla mümkün olduğunu kaydeder.²² Nebîler, zamansal açıdan mutlak ve nisbî olanı tek bir mahiyette birleştirdiği gibi oluşsal açıdan mutlak ve nisbî arasındaki çelişkinin çözüldüğü kişiliği temsil eder.²³

Nübüvvet kavramı “Allah ile akıl sahibi kulları arasında ahiret ve dünya hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi”²⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım, nübüvvetin rolünü epistemik kaynaklıkla sınırlamamakta aynı zamanda hakikat bilgisinin toplumsal dolaşımını sağlayan ve bilginin güvenilirliğini teminat altına alan bir kurum olduğunu da göstermektedir. Epistemik güvence fizyolojik, psikolojik ve metafizik emniyetin anahtarıdır. Bu bağlamda nebi, insan bilgisine kapalı olan gaybî konularda yakîni tesis ederek var oluşsal krizlerin önüne geçer.²⁵ Daha kapsayıcı bir tanımla nübüvvet; faaliyetlerini

¹⁷ Bk. Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *el-Akîdetü'n-nizâmîyye*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî (Kahire: byy., 1948).

¹⁸ Ali Mebrûk, *Teolojiden Tarih Felsefesine Nübüvvet*, çev. Abuzer Dışkaya (İstanbul: Mana Yayınları, 2014), 18-19.

¹⁹ Ebû'l-Me'âlî 'Abdülmelik b. 'Abdullâh el-Cuveynî, *el-İrşâd ilâ kavâti 'il-edille fî usûli'l-i'tikâd*, nşr. Muḥammed Yûsuf, 'Alî 'Abdulmun'im (Mısır: es-Sa'âde, 1950), 375.

²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Ağustos 2025).

²¹ Bk. Seyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/188.

²² Ebû'l-Mu'in en-Neseî, *et-Temhîd fî usûli'd-dîn*, nşr. Muḥammed 'Abdurrahmân eş-Şâğûl (Cidde: Mektebetü'r-Ravdâ, ts.), 68; Neseî, *Bahrü'l-keîlâm*, thk. Muhammed Seyyid el-Bersecî (Amman: Dârü'l-Feth, 2014), 187-188.

²³ Mebrûk, *Teolojiden Tarih Felsefesine Nübüvvet*, 28-29.

²⁴ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzû'l-Kuran*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: y.y., 1992), 789; Recep Önal, “Vahiy ve Nübüvvet”, *Sistemik Kelam*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 186.

²⁵ Kâdi Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *et-Temhîd*, thk. Şeyh İmâdüddin Ahmed (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1987), 126-130.

ilahî bir görevlendirme neticesinde yürüten, evrensel mesajlar sunan, sosyal hayatı düzenleyen ve toplumun bütünlüğünün korunması amacıyla dinî gelenekler temelinde onu yapılandırmaya çalışan kurumdur.²⁶

Nübüvvet kurumunun ontolojik, epistemolojik, teleolojik, aksiyolojik ve sosyolojik olmak üzere beş temeli vardır. Peygamberin aldığı vahyi insanlara aktarması ve vahye sadık kalarak hayatın içinden yaşayan bilgiyi üretmesi epistemolojik rolünü; hayatı, ölümü ve varlığı anlamlandırma, ahlaki modellik ve değere kaynaklık etme yönü aksiyolojik işlevini; kâinatın mebde' ve meâda ilişkin açıklamaları teleolojik rolünü; bir toplum modeli teklifiyle gelmesi sosyolojik fonksiyonunu; tüm bunların tek tek ve bir aradaki var oluşsal önemi ise ontolojik konumunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda nübüvvet kurumunun mutlak bilgiye aracılık ve kaynaklık etme ile değer inşasındaki merkezî rolü kritiktir.

Nitekim peygamberin en temel görevi, hakikati insanlara ulaştırmak ve açıklamaktır. Bu doğrultuda peygamber, peygamberlik kurumunun güvenilirliğini teminat altına almak için birtakım nitelikleri haizdir. Mucize, peygamberin elinde zuhur eden ve onun nebîlik iddiasını tescilleyen fevkaladeliktir. Sıdk, meydan okumasının epistemik ve etik esasının teminatıdır. Fetânet, vahyi doğru anlama ve aktarmayı garanti ederken ismet, hak ve hakikatin nebînin kendi yaşantısına nakşedilmesidir. Tebliğ ve tebyîn, vahyin muhataplarına ulaşması için pedagojik ve sosyopsikolojik araçların kullanılmasıyla gerçekleşir.²⁷ Tebeddün eden mutlak akıl olarak peygamber, kılavuzluk ederken beşerî dengeyi gözetir. Rehberliği sırasında muhataplarını yanlışlar konusunda uyarak (*inzâr*) doğru yola sevk etmeye gayret eder; iyiyi ve doğruyu seçmeleri hâlinde onları müjdeler (*tebşîr*).²⁸ Getirdiği mesajı önce kendi yaşantısına tatbik ederek somut, açık ve ideal bir örneklik ortaya koyarak amelî vahyin tezahürüne dönüşür. İnsanın kutsalla ilişkisini kuran ve anlamlandıran peygamberlerin toplumu uyarıcı ve yol gösterici niteliklerine Kur'an'da sıkça atıf yapılır.²⁹

Peygamberler, bireylerin ahlaki ve dinî potansiyellerini gerçekleştirebilmesi için bir değer manzumesi teklif eder. Bunun için epistemolojik ve aksiyolojik örneklikle tebarüz ederek bireylerin dindar bir kimlik kazanmalarında rehber bir figür olarak öne çıkar.³⁰ Kur'an'da peygamber için

²⁶ Mustafa Sinanoğlu, "Nübüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Ağustos 2025).

²⁷ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 245.

²⁸ Veysi Ünverdi, "Mu'tezile'de Peygamberin İsmeti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1/15 (2015), 71-111; Çınar, "İslâm Kelamı Açısından 'Nübüvvet' Kurumuna Çağdaş Bir Yaklaşım", 143-176.

²⁹ Yunus 10/47; en-Nahl 16/63; el-Fâtır 35/24.

³⁰ Fazlurrahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. Adil Çifçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 46-47.

kullanılan “üsve-i hasene”³¹ ifadesi onun bu boyutuna işaret eder. Nübüvvetin anlamını “teorik ve pratik olarak noksan olanı tekemmül ettirmek” şeklinde tanımlayan kelâmcılar bireysel, toplumsal ve ahlaki tekamüle dikkat çekmişlerdir.³² Nübüvvete, aklın tek başına hüküm vermekte yetersiz kaldığı yerlerde aklın menbainin ve yaratıcısının, insana sağladığı kognitif destek olarak bakmışlardır.³³ Bu bağlamda “peygamber dışımızdaki akıl, akıl içimizdeki peygamber”³⁴ sözü literatüre girmiştir.

Allah’a ve ahirete dair bilgiler bize peygamber aracılığıyla ulaşır. Peygamberin sahip olduğu ontolojik statü, Allah’ı soyut bir tasavvur nesnesine dönüşmekten kurtarmasından alır. Dolayısıyla peygamberlik kurumunun güvenilirliğinden emin olmak, dinin diğer iki esası olan uluhiyet ve me’âdın güvence altına alınmasını sağladığından ayrıca önemlidir. Bu doğrultuda yapılması gereken ilk şey, nübüvvetin varlığını epistemik ve ontolojik açıdan tespit etmektir.³⁵

Kelâm âlimleri, bilgi edinme yollarını üç temel başlık altında değerlendirmişlerdir: Aklî istidlâl, sağlam duyular ve sadık haber.³⁶ Bunlar arasında özellikle haber unsuruna ayrı bir önem atfetmişlerdir. Zira dinî bilginin mahiyeti –vahyin inişi, onun tebliği ve sonraki nesillere aktarılması– doğrudan habere dayanır.³⁷ Kelâmcılar, haberin bilgi kaynağı olabilmesi için doğruluk şartını öne çıkarmış ve bu sebeple “haber-i sâdık” (doğru haber) kavramını kullanmışlardır. Nübüvvet kurumunun epistemik güvenilirliği, *haber-i sâdık* kavramı üzerinden temellendirilip ilahî vahye ve peygamberlerin gösterdiği mucizelere dayandırılmaktadır.³⁸ Diğer yandan nübüvvet kurumunun sona

³¹ el-Ahzâb 33/21.

³² Fahreddin er-Râzî, *Me’âlimu usûli’-d-dîn*, nşr. Tâhâ ‘Abdurra’ûf Sa’d (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, ts.), 102.

³³ Bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, nşr. Asım İbrahim el-Kayâlî (Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2006), 132-142.

³⁴ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ-ü ulûmi’-d-dîn* (Beyrut: Dârü’l-Mârifet, 1997), 1/93.

³⁵ Tâhir b. Muhammed el-İsferâyînî, *et-Tebîr fi’-d-dîn ve’t-temyîzü’l-firkatü’n-nâciye anî’l-fırakî’l-hâlikîn*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Beyrut: Âlemü’l-kütüp, 1983), 118.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 7-10; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli’-d-dîn*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 49.

³⁷ Harun Çağlayan, “Kelâmda Bilgi Teorisi”, *Sistemâtik Kelâm*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 49.

³⁸ İbn Hazm, *en-Nûbez el-kâfi fi ahkâmi usûli’-d-dîn*, çev. İbrahim Aydın (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 30; Hanîfî Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi* (İstanbul: İFAV yayınları, 1998), 82-89; Temel Yeşilyurt, “Bilgi Kuramı”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 301; Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Bilgi Kaynağı Olarak Haber-i Sadık”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1999), 83-140.

erdiğini anlatmak için literatürde *hatmü'n-nübüvve* kavramı kullanılagelmiştir.³⁹ Nübüvvetin günümüz açısından nasıl değerlendirileceği hususunda bu kavram üzerinden meseleye bakmak, sınırların belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Zira nübüvvetin epistemik güvenilirliği *haber-i sâdık* üzerinden teminat altına alınsa da tarihsel sürekliliği konusundaki sınırlama *hatmü'n-nübüvve* ile sağlanmaktadır.⁴⁰ Kur'an'da geçen *hâtemü'n-nebüyyîn*⁴¹ tabiri, resûl ve nebîlik kavramlarının sona erdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴²

Kur'an'daki âyetler ışığında *hatmü'n-nübüvvet* ile mutlak, bağlayıcı ve teşrî yetkisini içeren otorite dönemi kapanmış; gelen metni anlayıp yorumlayarak hayata tatbik etme süreci başlamıştır.⁴³ Böylelikle kutsal otoritenin sürekliliği, metni anlama ve yorumlama üzerinden sağlanmaya başlanmıştır. Günümüzde bu yorumlama süreci, teknolojik yeni araçların devreye girmesi ve dijital ortamın sunduğu imkânlarla farklı bir boyut kazanmıştır. Yapay zekâ araçları bu konuda açık ara öne çıkmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ, yalnızca ikinci kategoriye dahil olabilecek sınırlı bir otoriteyi temsil etmektedir. Bununla birlikte nübüvvet kavramının işlevsel açıklamaları, geleneksel anlayışın ötesine geçerek günümüzde farklı anlatıları da içine alabilecek şekilde yeniden yorumlanmaya açık hâle gelmiştir. Benzer epistemik ve aksiyolojik etkiye sahip dijital otoritelerin, nübüvvet kurumuna eş algılar yarattığı gözlemlenmektedir. Bu durum, beraberinde yeni soru ve tartışmaları gündeme taşımaktadır.

Günümüzde teknolojinin kat ettiği mesafe, toplumsal yayılımı ve kullanıcılarda meydana getirdiği bağlılık duygusu; yapay zekânın bir bilgi otoritesine dönüşmesine yol açmıştır. Peygamberde dahi bulunup bulunmadığı ihtilaflı olan “lâ yuhtî”lik vasfının karşısında, yanılmaz yapay zekâ algısı oluşmaya başlamıştır. Yapay zekâ kaynaklarına yönelik koşulsuz epistemik teslimiyet, zamanla bireyler üzerinde yegâne rehber rolü elde etme riski barındırmaktadır. Yapay zekânın bu yönüyle peygamberlik kurumundan rol çalma yöneliminde olduğu; mezkûr teknolojiyle yoğun ve sıkı ilişki içerisinde yaşayanların ona kutsanmışlık nazarıyla yaklaştığı anlaşılmaktadır.

³⁹ Mikail İpek, “Mu'tezile'nin Hatmü'n-nübüvve Savunması: Kâdî Abdülcebbar Örneği”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2021), 1-25

⁴⁰ Metin Yurdağ, “Hatm-i Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Ağustos 2025).

⁴¹ el-Ahzâb 33/40.

⁴² Bk. Recep Önal, “Hatm-i Nübüvvet ve Çağdaş Risalet İddiaları”, *Günümüz Kelam Problemleri*, ed. Recep Ardoğan (İstanbul: Ekin Yayıncılık, 2017), 271-283.

⁴³ Bu hususta tasavvuf ve Hristiyan mistisizmi açısından farklı iki tartışma için bk. Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012); Marco Demichelis, “The Khatim an-Nabiyyin (The Seal of the Prophets) and Its Inclusive Abrahamic Perspective: Muhammad and 'Isa ibn Maryam in Dialogue”, *Religions* 12/1 (2021), 1-16.

Nebevi bilgi; gücünü ve değerini vahye, yapay zekâ ise aklını da datasını da insana borçludur. Buna karşın teknolojinin teshir edici kuvveti ve insanın teknoloji üzerinden kendi kudretini parlatma arzusu, tanrısız çağ olarak adlandırılan XIX. yüzyıldan bu yana giderek şiddetlenmektedir. Bu durum vahiy ile algoritmalar arasında özel olmasa da işlevsel bir benzerlik kurulması riskini doğurmakta ve dinî söylemde bir erozyon riskini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla şu soruların düşünülmesi kaçınılmazdır: Yapay zekâ nübüvvet kurumunun hangi yönlerini karşılayabilir? Hangi yönleriyle bu otoriteyi taklit edemez? Bu durum, inanç sisteminde nasıl bir etki yaratır? Ayrıca dijital çağda öne çıkan yeni dinî faktör ve aktörler, dinî bilginin temsil ve teslimine nasıl etki etmektedir? Bu sorular, nübüvvetin mahiyetinin çağdaş dijital bağlamda yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira bu zorunluluk yalnızca teolojik açıdan değil, dijital epistemoloji ve etik bakımından da kendini göstermektedir. Nitekim epistemik otoritenin sekülerleşmesi ve dijitalleşmesi, biricikliğin kaybedilmesini; yerine bir otorite cangılının geçmesini gündeme getirmiştir.

2. Dijital Çağda Yeni Bilgi Rejimi: Dinin Epistemik Otoritesine Karşı Meydan Okuma

Max Weber’e göre otorite “belli spesifik emirlere (ya da tüm emirlere) belirli bir grup kişi tarafından itaat edilecek olması ihtimali”dir.⁴⁴ Ona göre itaat, fiziksel bir zorlamadan ziyade meşruiyet kazanmış bir otoriteye gönüllü olarak yönelir. Meşruiyetin niteliği ise itaatin biçimini belirler; bu durum otoritenin yapısal formunu da dönüştürür. Weber, meşruiyete dayalı otoritenin üç saf tipini ayırt eder: Rasyonel, geleneksel ve karizmatik otorite. Rasyonel otorite, yasal düzenlemelere bağlı olarak işlerken geleneksel otorite, asırlara dayanan kurallara ve örfi düzenlere dayanır. Karizmatik otorite ise sıradan bir insanda bulunmayacak niteliklerle donatılmış, peygamberler veya savaş sahnesindeki kahramanlar gibi insanüstü kabul edilen şahsiyetlere bağlanır.⁴⁵

Geleneksel kelamî sistemde nübüvvet, Weber’in tipolojisinde karizmatik otoriteyle benzerlik göstermekle birlikte ilahî kudrete dayalı yapısı itibarıyla en temel otorite kaynağı olarak telakki edilmiştir. Zira nübüvvet bir yandan mutlak bilgiyi tebliğ ederken diğer yandan yeni muhkem bilgiler üretir. Meşruiyetini kutsaldan alan bu kurumun otoritesi; günümüz bilgi üretim, aktarım ve değer inşa mekanizmalarının değişmesiyle birlikte büyük bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu doğrultuda içinde bulunduğumuz dijital çağda doğru bilgiye erişim, öncelikle algoritmalar ve bu algoritmalara yüklenmiş veri setleri üzerinden

⁴⁴ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarın Yayınları, 2012), I/332.

⁴⁵ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, I/335.

gerçekleşmektedir. Böylelikle her geçen gün sekülerleşen ve kutsalla bağları zayıflayan dünyada, otoritenin epistemik kaynağı ilahî referanslardan algoritmik yapılara inmekte ve indirgenmektedir.

Yapay zekâ algoritmik tekellilik, veri örtme yöntemiyle gerçeği baskılama, data ayrımcılığı, epistemolojik önyargı, veri şovenizmi ve mutlakiyetçilik vehmi yaratarak yeni bir epistemolojik evren yaratmaktadır.⁴⁶ Dayattığı yeni bilgi rejimi, aynı zamanda farklı bir düşünce kültürü meydana getirmektedir. Amelî ve zihni bütün “durumu” bilgiye dayanan insan, yapay zekâ temelli yeni epistemolojik paradigmayla farkına yeterince varmadığı bir “tegayyur” yaşamaktadır.

Otoritenin dönüşümünün ardındaki sebeplerden biri de modernizm ve postmodernizm sonrası karizmatik meşruiyetlerin zayıflamış olmasıdır.⁴⁷ Bir yoruma göre karizma, Tanrı vergisi yetenek ve güçleri mündemiç olup vehbi bir özelliktir.⁴⁸ Ancak modern dönemde karizmatik liderleri meşru kılan kutsallık kavramı zayıflamış; daha önce doğaüstü olarak görülen ve takdis edilen pek çok olgu, bilim tarafından doğallaştırılmıştır. Karizmatik kişilikler, bir takım istisna güçlere ve özelliklere sahip olmakla sıradan insanlardan ayrışır.⁴⁹ Günümüzde bu müstesna güç ve özelliklerin yapay zekâ tarafından deruhte edildiği dolayısıyla karizmatik liderliğin epistemik anlamda yapay zekânın eline geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Teknolojiyle paralel seyreden sekülerleşme, bilgiye yaklaşım tarzlarında çoğulculuğu getirirken sosyal medyanın etkisiyle bu durum pekişmiştir. Bu gelişmeler, dinin epistemik ve ontolojik otoritesinin yerini dijital otoritenin almasının önünü açmıştır.

İnsanın, özgür iradesiyle gönüllü olarak verilerini yüklediği dijital ortam, bir “şeffaflık mekânı” olarak “büyük veri” (big data) formunda toplanan bilgilerin, toplumun dinamiklerini yönlendirmeye dönük güçlü bir psikopolitik araç haline gelmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁰ Teknoloji karşısında gelişmiş ülkelere göre daha savunmasız toplumların, bu husustaki edilgenliği ve kırılganlığı gözle görülür

⁴⁶ Furkan Özçelik, “Derin Öğrenme ve Büyük Dil Modellerinin Dini ve Felsefi Etkileri”, *Yapay Zekâ ve İslâm*, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Akademi, 2024), 53-54; Christos Papakostas, “Artificial Intelligence in Religious Education: Ethical, Pedagogical, and Theological Perspectives”, *Religions* 16/5 (2025), 1-22.

⁴⁷ Nübüvvetin karizmasıyla ilgili bir değerlendirme için bk. Hakkı Karasahin, “Karizmatik Bir Otorite Tipi Olarak Peygamberlik”, *4. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi Tam Metin Kitabı*, ed. Mustafa Talas (Ankara: İksad Yayınevi, 2019), 322-336.

⁴⁸ Carl J. Friedrich, “Siyasi Liderlik ve Karizmatik Liderlik Meselesi”, çev. Metin Kıratlı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 16/2 (1961), 127-19.

⁴⁹ Karasahin, “Karizmatik Bir Otorite Tipi Olarak Peygamberlik”, 322-336.

⁵⁰ Byung-Chul Han, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 21.

düzeydedir.⁵¹ XXI. yüzyılın kilit teknolojisi olan yapay zekâ, şimdilik mevcut güç ilişkilerini güçlendirmekte, dengeleyici ve eşitleyici rol oynamak yerine var olan tekelleri tahkim etmektedir.⁵² Fakat gelecekte, kendi akıyla bir insan ve toplum idealize edeceğinde kuşku yoktur.⁵³ Her iktidar kendi kutsal nesneleri aracılığıyla kendisine boyun eğmiş toplumlar inşa eder. Bu bağlamda teknolojik aletler, yeni bir sosyoloji yaratmak için kullanışlı birer araca dönüşür. “Ağ bağlantılı dinler” sadece dijital medyadaki “din”in varlığını etkilememekte, dinle ilişkilendirdiğimiz tüm toplumsal ve kültürel bileşenlerin harmanlanmasıyla yeni bir din sosyolojisi ve inanç tipolojisi üretmektedir.⁵⁴

“Akıllı telefon dijital bir kutsal nesne, hatta dijital kutsal nesnenin ta kendisidir. Tâbî kılma aracı olarak tıpkı elde taşınma kolaylığıyla bir tür cep telefonunu (Handy) andıran tesbih gibidir. Her ikisi de insanın kendini sınamasına, kendini kontrol etmesine hizmet eder. İktidar, gözetleme işini bireylere devrederek verimliliğini artırmış olur. ‘Like/beğendim’ dijital ‘amin’dir. ‘Like’ı tıklarken iktidar düzenine tabi kılırız kendimizi. Akıllı telefon sadece etkili bir gözetleme aracı değil aynı zamanda taşınabilir bir günah çıkarma sandalyesidir. Facebook dijitalin kilisesi, sinagogudur.”⁵⁵

Big Data’ya yüklenen veriler sayesinde dijital algoritmalar artık her şeyi bilen, mevcut verileri işleyerek reklam ve benzeri araçlar üzerinden bireyleri yönlendirebilen yapılara dönüşmüştür. Bireylerin gönüllü olarak sunduğu bilgiler, onları bu sistemlerin yönlendirmesine açık hâle getirmektedir. Yani bir otoriteden başka bir otoriteye gönüllü olarak teslimiyet söz konusudur. Dijital otorite, yüklenen veriler doğrultusunda hesaplanan olası ihtimalleri “öneri(!)” olarak sunarak ya da sosyal medya ve propaganda enstrümanları vasıtasıyla bireyleri maruz bırakarak yönlendirmektedir. Oysa peygamberin rehberliği ve teklifi, tümüyle rızayı esas almıştır. Her peygamber, bir toplum projesiyle gelmiştir. Statükoyu değiştirmek, insanlığı maddi ve manevi anlamda daha ileriye taşımak nübüvvet kurumunun baş görevlerindendir. Toplumu bir paradigma temelinde

⁵¹ Konuyla ilgili OECD’nin 2019 yılında hazırladığı rapor için bk. OECD, “Artificial Intelligence in Society”, www.oecd.org, (11 Haziran 2019). https://www.oecd.org/en/publications/artificial-intelligence-in-society_eedfee77-en.html

⁵² Peter Imbusch-Joris Steg, “Artificial Intelligence and Social Change-A Challenge for Democratic Relations of Power and Domination”, *Artificial Intelligence in Society*, ed. Michael Heinlein - Norbert Huchler (Germany: Springer, 2024), 307-330.

⁵³ Jeanette Hofmann - Clara Iglesias Keller, “Machine Learning, Political Participation and the Transformations of Democratic Self-Determination”, *Artificial Intelligence in Society*, ed. Michael Heinlein - Norbert Huchler (Germany: Springer, 2024), 283-306.

⁵⁴ Christopher Helland, “Digital Religion”, ed. David Yamane, *Handbook of Religion and Society* (Switzerland: Springer Cham, 2016), 177-196.

⁵⁵ Han, *Psikopolitika*, 22.

değiştirme hususunda da yapay zekâ ile nübüvvet kurumu müşterektir. Ancak peygamberler, yapısal değişimde özsel bir gönüllülüğü gözetirken yapay zekâ “paradoksal ve zorunlu bir gönüllülük”⁵⁶ üretmektedir.

Yapay zekâ uygulamaları, büyük veri havuzundaki bilgiler doğrultusunda kullanıcının ihtiyaçlarına özgü çıktılar üretmektedir. Her ne kadar mutlak doğruluk iddiasında bulunmasa da ürettiği bilginin işlevselliği ve söylemsel gücü sayesinde meşruiyetini artırmakta; böylelikle epistemik bir otorite konumuna yükselmektedir. Neredeyse sonsuz kelimesiyle ifade edilebilecek ölçekte bir veri madenine sahip olduğundan herhangi bir teori ya da inanca ihtiyacın kalmadığı düşünülmektedir. Çünkü çok uzak olmayan bir tarihte geleceği sonsuz şekilde simüle edip optimum seçenek üzerinden doğru kararı vermek ve bir şeyi olmadan bilmek mümkün hâle gelecektir.⁵⁷

İslâmiyet öncesinde nebevi bilgiye sadakat; bildirilenin mahiyetini anlamayı gerektirmiyordu. Tertulian ile özdeşleşen “İnanıyorum çünkü saçmadır.” (Qredo quia absurdum) kanonu, bunun en çarpıcı ifadesiydi. Gelineen noktada yapay zekânın ürettiği bilginin de sebepliliği (nasıl) veya anlamı (niçin) insan tarafından bilinmemektedir. Sistem artık kendi kendine öğrenme aşamasına geçmiştir. Terminolojide “kara kutu”⁵⁸ problemi olarak adlandırılan bu durumun birinci sebebi, yapay zekânın karar verirken insan hafızasının alamayacağı kadar devasa bir veri havuzunu kullanmasıyla ilgilidir. Sadece 2001 yılında üretilen bilgi, insanlık tarihi boyunca üretilen bilginin iki katıdır. Lakin verinin çokluğu, bilmeyi ve anlamayı teşvik etmemekte aksine bir sis perdesi ve bulanıklığa yol açmaktadır. Oysa nebevi bilgi, semantik keşif ve anlamdan yoksun bir bilmeyi, tam bir bilme olarak kabul etmeyerek eksik görür. Bunun yanı sıra dinlerin gayba dayanan bilgisinin kaynağının irrasyonel oluşu ileri sürülerek yapay zekânın nasıl bilgi ürettiğinin bilinmemesinin, onun meşruiyetine hâlel getirmediği savunulmaktadır. Arkasında işleyen sistemi, mantığı ve nedenselliği bilmediği hâlde insan; algoritmik bilgiye teslim olmuş durumdadır. Bu körlemesine bağlılık, bir yönüyle yeniden orta çağ karanlığına dönüş anlamına gelmektedir. Zira “karanlık çağ” anlaşılmadığı hâlde teslim olunmuş bilginin tarihine geri gitmeyi temsil etmektedir.⁵⁹

⁵⁶ Bahset Karşlı, “Dijital Dinî Söylem: Dinî İçerikli Youtube Video Başlıkları Örneklemi”, *VIII. Dinî Yayınlar Kongresi Kitabı*, ed. Fatih Kurt (Ankara: DİBY, 2021), 590-606.

⁵⁷ Meghan O’Gieblyn, *Teknoloji, Metafor ve Anlam Arayışı- Tanrı, İnsan, Hayvan, Makine*, çev. Filiz Sarılioğlu (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2021), 198.

⁵⁸ Bartosz Brożek vd., “The Black Box Problem Revisited. Real and Imaginary Challenges for Automated Legal Decision Making,” *Artificial Intelligence Law* 32 (2024), 427-440.

⁵⁹ Bk. James Bridle, *New Dark Age, Technology and the End of Future* (UK: Verso, 2018); Meghan O’Gieblyn, *Tanrı İnsan Hayvan Makine*, 198-199.

3. Meşruîyetin Yeni Aktörleri: Algoritmik Otorite ve Dijital Din

Dijital çağın pratiklerinde teknolojinin gündelik yaşamın ayrılmaz parçası hâline gelmesi, dinî alanın da bütünüyle bu gelişmelerin dışında kalmasını imkânsız kılmıştır. Christopher Helland, dinlerin dijital ortamda temsil ediliş biçimlerini iki ana kategoriye ayırmaktadır: *Religion online* ve *online religion*. *Religion online*, dinî kurumların resmî web sitelerinde olduğu gibi, tek yönlü bilgi aktarımı ve propaganda amacı taşıyan temsili ifade eder. Buna karşılık *online religion*; sanal ibadetler, dijital dua grupları ve çevrimiçi ritüel katılımları gibi bireylerin dinî faaliyetlerde bizzat yer aldıkları interaktif alanı tanımlar.⁶⁰ Online religion kategorisinde, geleneksel dinî pratiklerin dijital ortama uyarlanmasıyla radikal dönüşümler eşliğinde “dijital din” olgusu ortaya çıkmıştır. Günümüzde teknolojik araçlar, dinî ritüellerden kurumlara, maneviyat anlayışından inanç sistemlerinin diğer unsurlarına kadar geniş bir yelpazede etkisini göstermektedir.⁶¹ Başka bir ifadeyle “dijital medya ve kültürler aracılığıyla yeni biçimlerde inşa edilen din” literatürde *dijital din* olarak adlandırılmaktadır. Bu olgu, çevrimiçi dijital kültür ile tarihsel olarak kökleşmiş inanç ve ritüelleri bünyesinde barındıran geleneksel dinin harmanlanmasıyla oluşan hibrit bir alanı ifade etmektedir. Dijital din kavramı yalnızca bir toplumun çevrimiçi dinî pratiklerini analiz etme olanağı sunmakla kalmamakta aynı zamanda çevrimdışı pratiklerdeki dönüşümü gözlemlene, dinin dijital kültürle kurduğu ilişkiyi inceleme ve bu etkileşimden doğan yeni anlam biçimlerini tespit etme imkanı sunmaktadır.⁶²

1990’lı yıllardan itibaren geleneksel dinî uygulama ve ritüellerin icra edildiği bir alan olarak işlev görmeye başlamasıyla çevrimiçi ortamlar, yalnızca toplu manevi tecrübenin yaşandığı kutsal mekanların dijital uzantıları değil aynı zamanda bilgi kaynakları haline gelmiştir.⁶³ Bazı kullanıcılar, yargılanma endişesinden sakınmak için objektif bilgi sağlayıcı olarak algıladıkları yapay zekâ tabanlı dinî danışman sistemlerine -bot rahiplere- yönelmekte; sorularını iletmekte ve dinî rehberlik talep etmektedir. Dijital ortam, özellikle yerel inanç topluluklarında dışlanmış bireyler için kendilerini ifade etme ve bir kitleyle manevi destek bulma imkânı tanımaktadır.⁶⁴ Din adamlarının da dijital ortama katılımıyla birlikte geleneksel din adamı tanımları dönüşmüş; manevi destek, dinî ritüel ve

⁶⁰ Christopher Helland, “Online Religion As Lived Religion”, *Online-Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1/1 (2005), 1-16.

⁶¹ Mercer - Trothen, *Religion and the Technological Future*, 23.

⁶² Heidi A. Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (New York: Routledge, 2013), 1-4.

⁶³ Campbell, *Digital Religion*, 6.

⁶⁴ Campbell, *Digital Religion*, 183.

pratikler yalnızca klasik din adamları aracılığıyla değil aynı zamanda dijital rehberlik uygulamaları üzerinden de sağlanmaya başlanmıştır.⁶⁵ Bu durum, sanal ortama yönelik güveni pekiştirmiş ve söz konusu uygulamaların meşruiyetini artırmıştır.⁶⁶ Fiziksel ortamlara kıyasla daha kapsayıcı ve yargılayıcı olmayan bir alanın dijital düzlemde inşa edilmesi, kullanıcılar nezdinde hem muteberliği hem de tercih edirliliği güçlendirmiştir.⁶⁷ İbadet mekanlarına erişemeyenler için sanal kiliseler, vaftiz ve günah çıkarma gibi ritüellerin icrasına imkân tanımaktadır. Benzer şekilde sanal sinagoglar da çevrimiçi dinî hizmetler sunmaktadır.⁶⁸

Diğer yandan dijitalleşmenin toplumsal derinlik kazanmasıyla birlikte “mürşit anlatıcı/kutsal şahsiyet dili/bir bilen/ötelere haber alan...”⁶⁹ kabilinden karakterler artmaktadır. Bu yeni dinî sunumlar kurumsal dinle ve sahih dinî bilgiyle ilişkisi zayıf olan kitleleri daha fazla etkilemekte “simülasyonun, gerçekliğin kendisine baskın çıkması”⁷⁰ riskini artırmaktadır. Ayrıca dijitalleşme sürecinde yaşanan gelişmeler, Max Weber’in karizmatik otorite modelinin giderek Gabriel Weimann’ın kanaat önderliği yaklaşımı ile yer değiştirmeye başladığını göstermektedir.⁷¹ Kanaat önderleri, topluma yenilikler konusunda bilgi aktaran, karar alma süreçlerinde insanları yönlendiren ve kamu bilgisinin oluşumuna öncülük eden figürlerdir.⁷² Bu bağlamda sosyal medyada kitleleri etkileyen kanaat önderleri ile literatürde *microcelebrity* olarak anılan dijital mikro-şöhretler arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir.⁷³

Dijitalleşmenin dinî pratiğe entegrasyonu çeşitli kolaylıklar da sağlamıştır: Sanal ibadetler, çevrimiçi fetvalar, sanal günah çıkarma uygulamaları

⁶⁵ Pauline Hope Cheong, “The Vitality of New Media and Religion: Communicative Perspectives, Practices, and Changing Authority in Spiritual Organization”, *New Media & Society* 19/1 (2017), 25–33.

⁶⁶ Campbell, *Digital Religion*, 74.

⁶⁷ Campbell, *Digital Religion*, 74; Gülreyhan Şutanrıkulu, “Dijital Çağda Medya, Din ve Dindarlık: Derleme”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 979–1017.

⁶⁸ Semih Evciman, “Bir Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Sanal Cemaat”, *Yeni Medya* 13 (2022), 376–400.

⁶⁹ Kübra Arslan, “Teknolojik Dönüşümler ve Yeni Çağ Dinsellikleri”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12 (2024), 71–100.

⁷⁰ Namık Kemal Okumuş, “Düşünsel Esaret ve Robotik Yaşam Tercihi Arasına Sıkışmış Dijital Dindarlık”, *İslam ve Yorum V*, haz. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2021), 2/114.

⁷¹ Seyithan Can, *Transhümanizm ve İnancın Geleceği* (İstanbul: Tezkire Yayınları, 2022), 100.

⁷² Gabriel Weimann, *The Influentials: People Who Influence People* (New York: State University of New York Press, 1994), 468–470.

⁷³ Turan Ulaş, *Yeni Medyada Kanaat Önderleri, Görüş Arayanlar ve Yankı Odaları* (Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023), 63–68.

⁷⁴ Theresa M. Senft, “Microcelebrity and the Branded Self”, *A Companion to New Media Dynamics*, ed. John Hartley vd. (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013), 1.

bu kapsamda örnek olarak verilebilir.⁷⁴ *QuranGPT*, *HadithGPT* gibi uygulamalar, kutsal metinle sanal düzlemde etkileşim kurma imkânı sunmakta; sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri ile sanal hac deneyimleri düzenlenmektedir. Çevrim içi nikah uygulamaları ile hutbe ve vaaz hazırlıklarında yapay zekâ desteği de giderek yaygınlaşmaktadır.⁷⁵ Bunun yanında *VR Church* örneğinde olduğu üzere sanal gerçeklik ortamında inşa edilen dijital ibadethaneler sayesinde kullanıcıların dinî pratiklerini yerine getirme imkânı buldukları görülmektedir. Kyoto'daki Kōdaiji Tapınağı'nda görev yapan Mindar isimli android vaiz dinî otoritenin insan şahsından araçlara devredildiğinin somut bir örneğini teşkil etmektedir.⁷⁶ Benzer şekilde ultra-ortodoks (haredi) gruplara yönelik geliştirilen ve sınırlı erişime sahip “koşer telefonlar” (*kosher phone/app*) gündelik yaşamı kolaylaştırmayı hedefleyen dijital araçlar arasında yer almaktadır. Her ne kadar söz konusu kapalı topluluklar, bu tür teknolojilere çoğunlukla karşı çıkmış olsalar da yürütülen çeşitli kampanyalar neticesinde kısmi başarıların elde edildiği görülmektedir.⁷⁷ Dijital içeriklerin izlenme ve takip sayısı, içerik üreticilerinin birer otorite olarak algılanmalarına neden olmaktadır.⁷⁸ Bu uygulamalar, bireylere manevi rehberlik bağlamında destek sunmakta ve geleneksel otorite yapılarını dönüştürmektedir.

Bu bağlamda “platform toplumu” (platform society) kavramı, çevrimiçi platformlar ile toplumsal dizgeler arasındaki karşılıklı ilişkiyi, toplumsal düzeni biçimlendiren ve yönlendiren yapıları tanımlamak için kullanılmaktadır.⁷⁹ Dijital dinî ortamlarda dolaşıma giren sahihliği tartışmalı dinî bilgiye kolay erişim “dinî göçebeler”⁸⁰ adı verilen yeni bir kitlenin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Ne yazık ki teknolojinin artırılmış gerçekliği, dinî gerçekliğin artmasıyla ters koşut ilişkidir. Kolay erişim ve deneyim imkânı sağlayan bu platformların kişide aynı manevi duyguyu uyandırıp uyandırmadığı muammadır. Fiziksel katılımda aktif

⁷⁴ Hilal Gökbayrak - Şevki Işıklı, “Dijital Din Teorisi: Dijital Din, Geleneksel Dine Karşı”, *Yapay Zekâ, Transhümanizm, Din*, ed. Muhammed Kızılgeçit vd., (Ankara: DİB, 2021), 2.

⁷⁵ Papakostas, “Artificial Intelligence in Religious Education: Ethical, Pedagogical, and Theological Perspectives”, 1-22.

⁷⁶ Mehmet Ödemiş, “Kelâmî Açıdan Yapay Zekâ ve Humanoidler”, *Yapay Zekâ ve İslâm*, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 278-279; Meryem Şahin, “Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık2024), 359-385.

⁷⁷ Campbell, *Digital Religion*, 178.

⁷⁸ Türkiye özelinde yapılan bir istatistiki araştırma için bk. Yunus Ergen, “Religious Digital Creatives in Türkiye: A Research on the Axis of Algorithmic Authority”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 46 (2024), 23-44.

⁷⁹ José van Dijk vd., *The Platform Society: Public Values in a Connective World* (New York: Oxford University Press, 2018), 2.

⁸⁰ Furkan Düzenli, “Religion and Digitalisation: A Journey from Tradition to the Future”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 441-464.

hâle gelen duyguların, dijital mabetlerde sönük bir huşu ve derinliksiz spiritüel etkinlik düzeyinde kalması; dijital ibadetlerin manevi boyutu konusunda soru işaretleri doğurmaktadır.⁸¹

Dijital manevi rehberlik sistemleri de bu platform ekosisteminin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira her sistem, üretildiği toplumun, şirketin ya da dayandığı ideolojik arka planın bir yansımasıdır ve buna göre hizmet üretmektedir. Bununla birlikte bu sistemler yalnızca yazılıma gömülü komutlar aracılığıyla değil aynı zamanda kullanıcıların dijital ortamdaki her bir etkileşimi üzerinden yeniden şekillenmektedir. Kullanıcıların demografik, davranışsal ve ilişkisel verilerinden elde edilen çıktılar, platformların işleyişinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu sürece literatürde “verileştirme” (datafication) adı verilmektedir.⁸² Bir yandan inanca dair “bilgi”nin “veri”ye dönüşmesi, soyut muhayyilenin zayıflayıp sanallaşmasına sebebiyet verirken diğer yandan veri işleme algoritmalarının ilişkisel ve koşullu oluşu, dijital dinî metinlerin yorumlanmasında daha fazla dikkati gerektirmektedir.⁸³

Sağladığı çeşitli avantajlara karşın platformların kurucu aktörleri olan şirketler, hükümetler ya da çeşitli organizasyonların yönlendirmeleri temelinde bilgi üretmesi, dinî rehberlik işlevinin geçerliliği konusunda birtakım sorunları gündeme getirmektedir. Zira dinî rehberlik, değer üretimi ile yakından bağlantılıdır ve bu değer üretiminin hangi ölçütlere dayanılarak gerçekleştiği kritik öneme sahiptir. Bu platformların kendi başına bağımsız bir değer sistemi inşa etmediği aksine mensubu oldukları kurumların değer yargıları üzerinden üretim yaptığı bilinmektedir.⁸⁴ Tüm bunlar göstermektedir ki yapay zekâ, kendi başına değer üreten özerk bir yapı olmaktan ziyade üretim menşesine göre değişkenlik gösteren ve şirketlerin, devletlerin veya farklı organizasyonların değer yargıları etrafında şekillenen bilgi üretim sistemidir. Bu durumun ise yanlı, önyargılı ve hatalı bilgi üretimine zemin hazırladığı açıktır. Bu noktada söz konusu sistemlerin dinî rehberlik işlevini üstlenmesinin ne derece güvenilir ve sağlıklı olduğu tartışmaya açık bir konudur.

⁸¹ Muhammet Kızılgeçit - Murat Çinici, “Kutsal ve Dijital: Yapay Zekâ ve Din Arasındaki ilişki”, *Yapay Zekâ ve İslâm*, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 83; Papakostas, “Artificial Intelligence in Religious Education”, 1-22.

⁸² Van Dijck vd., *The Platform Society*, 34.

⁸³ Pauline Hope Cheong, “Religious Datafication: Platforms, Practices and Power”, *The Routledge Handbook of Religion and Journalism* (London: Taylor and Francis, 2020), 397-410.

⁸⁴ Luciano Floridi, *The Onlife Manifesto: Being Human in a Hyperconnected Era*, ed. Luciano Floridi (Cham: Springer Open, 2015), 17.

Özellikle sosyal medya ortamlarında epistemik doğruluk veya kaynağın sıhhati yerine popülerite, birincil ölçüt olarak belirlemiştir.⁸⁵ Bu durum, doğru bilginin dolaşımını ciddi biçimde sekteye uğratmakta; bilginin doğruluğundan ziyade algoritmaların etkisiyle ulaşılan popülerliğin belirleyici olmasına yol açmaktadır. Haddizatında şöhretli yalan, münzevi hakikate tarih boyunca galebe çalmıştır. “Algoritmik otorite” kavramı, nasıl çalıştığı bilinmese de sonucun doğru olup olmadığından bağımsız bir şekilde sürece duyulan güveni ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu durumda en büyük etkenlerden biri “kalabalığın bilgeliği”dir; çoğunluğun tıkladığı, takip ettiği ya da beğendiği içerikler güç kazanmakta ve süreç yanlış da olsa sonuç, bireyleri istismara açık hâle getirmektedir.⁸⁶ Algoritmalar yalnızca kullanıcıların dünya hakkındaki bilgilerini şekillendirmekle kalmamakta aynı zamanda bir tür otorite gibi davranmaktadır.⁸⁷

Bu aşamada dijital platformlar, algoritmik önyargılar, yanlılıklar ve verilerin metalaştırılması üzerinden yalnızca veri üreten ve pazarlayan sistemler olmaktan öteye geçmekte aynı zamanda kamuyu yönlendirme kapasitesi kazanmaktadır. Bu durum literatürde “algokrası”⁸⁸ olarak tanımlanan yeni bir tür gücün yükselişine karşılık gelmektedir. Bu yeni düzende ulusal ve küresel güç odaklarının yerini kodun gücü almaktadır. Algokraside dinî kanaat önderliği, algoritmalar aracılığıyla şekillenen bir otoriteye dönüşmektedir. Ancak büyük dil modellerinin (LLM) işleyiş mantığı, veriler üzerine kurulu algoritmik karar mekanizmaları sebebiyle birtakım normatif problemleri de beraberinde getirmektedir. Yapay zekânın neden böyle düşündüğü veya sunduğu bilgiyi nasıl elde ettiğini kestirmek gittikçe mümkün olmaktan çıkmaktadır. Bu nedenle söz konusu platformlar, büyük bir “kara kutu” niteliği taşımaktadır. Böyle bir işleyişe sahip sistemlerden manevi destek almak, verilen tavsiyelerin hangi gerekçeyle üretildiğini çözmemeyi de beraberinde getirmekte; bu da *kara kutu*

⁸⁵ Siva Vaidhyanathan, “Antisocial Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy”, *European Journal of Cultural and Political Sociology* 7/2 (2018), 215-220.

⁸⁶ Gaël Le Mens vd., “How Endogenous Crowd Formation Undermines the Wisdom of the Crowd in Online Ratings”, *Psychological Science* 29/9 (2018), 1475-1490; Abdulsamet Günek, “Dijital Çağda Bilginin Dönüşümü ve Yapay Zekâ: Üretim ve İktidar İlişkileri Açısından Bir Değerlendirme”, *Communicata* 25 (2023), 1-8; Nesibe Kantar, “Bilişim Felsefesinde Epistemik Özne Yapay Zekânın Ontolojik Statüsünün Sorgulanması”, *Felsefe Dünyası* 78 (2023), 194-218.

⁸⁷ Tarleton Gillespie, “The Relevance of Algorithms”, *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society*, ed. Tarleton Gillespie vd., (Cambridge: MIT Press, 2014), 167-194; Yasin Söğüt- Nejatcan Şerbetçioğlu, “Kodun Ahlakı: Yapay Zekâda Etik Faillik, Otorite ve Toplumsal Eylem Üzerine”, *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 3/2 (2025), 12-38.

⁸⁸ Aneesh Aneesh, *Virtual Migration: The Programming of Globalization* (Durham: Duke University Press, 2006), 5; Mehmet Polat, “Kamu Yönetiminde Algoritmaların Egemenliği Algokrası ve Tehditleri”, *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 6/2 (2024), 194-219.

problemi bağlamında “gerekçelendirme krizi”ni doğurmaktadır.⁸⁹ Bu durumun bilginin kaynağındaki otorite değişikliğine ilişkin yaklaşımımızda belirleyici bir ölçüt teşkil edeceği açıktır. Epistemik değeri, bilginin üretildiği kurum, şirket veya ülkeye göre değişkenlik gösterebilen bir sistemin ürettiği bilgi ve üstlendiği yol göstericilik vasfı, üzerinde dikkatle durulması gereken bir problematiğe tekabül etmektedir.

4. Tekno-Nebî Fikri: Epistemolojik ve Ontolojik Bir Değerlendirme

Tekno-nebî kavramı, postnübüvvet bağlamında incelenebilecek bir kavramdır. Mevcut teknoloji ile sosyo-kültürel gelişmeler çerçevesinde ele alınmalıdır. Tarihin yeniden şekillendiği, Floridi’nin *infosphere* olarak adlandırdığı dijital ekosistemde arz-talep süreçleri artık dijital mecralarda gerçekleşmektedir.⁹⁰ Bu nedenle geleneksel kavramlarımızı yeniden gözden geçirmemiz zaruridir. Tekno-nebî kavramı, modern dönemde peygamberlik tartışmalarında epistemik ve ontolojik bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada kavram, mutlak bir iddia olmaktan ziyade bir analogi olarak görülmelidir. Dolayısıyla kavramın eleştirel bir perspektifle anlaşılması gereken düşünsel bir çerçeve sunduğu söylenebilir.

Çağa yön veren bu ekosistemde bilgi, ulaşılması güç veya belirli bir zümrenin uhdesinde olmaktan çıkmış kolayca erişilebilir hâle gelmiştir. Yeni dijital ortam, daha önce mutlak otorite kabul edilen vahyin yerine göz dikmiştir. Böylelikle *infosphere* -her ne kadar nübüvvetin mutlak epistemik otoritesiyle kıyaslanamayacak olsa da- günümüzde yeni bir epistemik otorite merkezi olarak algılanmaktadır. Algoritmik arabulucular post-truth çağın dağılmış meşruiyetini yeniden kurma iddiasıyla öne çıkmaktadır. Geleneksel dinî otoritelerin çözüldüğü ortamlarda algoritmik arabulucular, kullanım kolaylığı ve performansıyla kendi meşruiyetini üretmektedir. Bu bağlamda şu sorular önemlidir: Yapay zekâ, nübüvvet kurumunun epistemik, ontolojik ve aksiyolojik işlevlerini yerine getirebilir mi? Nübüvvetin bilgi iletme (vahiy), ahlaki değer üretme ve yönlendirme, toplum modeli teklif etme, fizik ve metafizik anlam dünyasına ilişkin tasavvurlar geliştirme işlevlerini farklı düzeylerde taklit edebilir mi? Yoksa yaptığı şey, Floridi’nin ifadesiyle *levels of abstraction (LoA)*⁹¹ yöntemiyle bilgiyi yalnızca farklı soyutlama düzeylerinde yeniden üretmekten mi ibarettir?

⁸⁹ Harris Wiseman, “Generative AI Cannot Replace a Spiritual Companion or Spiritual Advisor”, *Christian Perspectives on Science and Technology* 3 (2025), 1-24.

⁹⁰ Floridi, *The Fourth Revolution*, 36.

⁹¹ Luciano Floridi - J.W. Sanders, “On the Morality of Artificial Agents”, *Minds and Machines* 14/3, (2004), 349-379.

Floridi, LoA'yı bilgi ekosisteminde seçimlerle belirlenmiş parametreler aracılığıyla bir fenomeni temsil eden, belirli yönleri vurgularken diğerlerini dışarıda bırakan, sınırları belirli bir soyutlama düzeyi olarak tanımlar.⁹² Başka bir deyişle LoA, bir olguyu belirli seçimler ve gayeler doğrultusunda karakterize eden, dikkate alınacak unsurları saptayan ve sınırları olan bir bakış açısı sunan sistemin adıdır. Bu çerçevede yapay zekâ, kullanıcıların yönlendirmesiyle farklı bilgilendirme biçimleri sunmaktadır. Ancak bu süreç peygambervari bir yönlendirmeden ziyade, yüklenen veriler doğrultusunda ihtimaller ortaya koyan bir sistematik işlevle sınırlıdır. Bu durum yapay zekânın epistemik değeriyle ilgili önemli bir konuya işaret etmektedir. LoA, kullanıcıların ve üreticilerin seçimlerine bağımlı olduğu için tek ve mutlak doğruyu değil; bağlam kapsamında kendi içinde tutarlı ve yeterli doğruluk üretmektedir.⁹³ Vahyin mutlak bağlayıcılığı ile bu noktada çok keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu durum tekno-nebî analojisinde yapay zekânın epistemik mutlak otorite konumunu ve rehberliğini, algoritmalar ve veriler ışığında koşullu önermeler konumuna indirgemektedir. Çünkü ekosistemindeki bilgiyi, bağlamı doğrultusunda ilişkilendirerek soyutladığı için mutlak bir hakikat üretememektedir.

Yapay zekânın bilgiye hızlı erişim sağlaması ve yeni bilgi üretebilmesi, onun “her şeyi bilen” ve “yanılmaz bir rehber” olduğu algısını doğurmuştur.⁹⁴ Bazı bot uygulamaları (GPTo), bu algıyı yaratmak için Latince “her şey” anlamına gelen “omni” kelimesini temsilen “o” harfini isminin sonuna eklemiştir. Ancak bu algı, sadece ontolojik açıdan değil; teknik bakımdan da temelsizdir. *No free lunch* (NFL) teoremi, yapay zekânın epistemik otoritesinin mutlaklaşmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Zira NFL teoremine göre algoritmalar tek bir evrensel üstünlüğe sahip değildir; her bağlamda en iyi sonucu vermezler.⁹⁵ Diğer bir deyişle evrensel olarak optimal olan bir öğrenme algoritması yoktur.⁹⁶ Tüm ihtimal grupları bağlamında alınan ortalamalar, algoritmik evrensel üstünlüğü ortaya çıkarmamaktadır.⁹⁷ Sonuçlar veri dağılımına ve temsil olarak seçilen bağlama

⁹² Floridi - Sanders, “On the Morality of Artificial Agents”, 349-379.

⁹³ Luciano Floridi, *The Ethics of Information* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 32.

⁹⁴ Robert M. Geraci, *Apocalyptic AI: Visions of Heaven in Robotics, Artificial Intelligence, and Virtual Reality* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 141-142.

⁹⁵ David H. Wolpert, “The Lack of a Priori Distinctions Between Learning Algorithms”, *Neural Computation* 8/7 (1996), 1341-1390.

⁹⁶ Sergios Theodoridis, “Classification: a Tour of the Classics”, *Machine Learning A Bayesian and Optimization Perspective*, ed. Sergios Theodoridis (Cambridge: Academic Press, 2020), 301-350.

⁹⁷ Formüller hakkında daha detaylı bilgi için bk. David H. Wolpert-William Macready, “No Free Lunch Theorems for Optimization”, *IEEE Transactions on Evolutionary Computation* 1/1 (1997), 67-82.

bağlıdır.⁹⁸ Teorem, algoritmaların oluşturduğu sistemlerin epistemik kurtarıcı olamayacağını teknik olarak ortaya koymaktadır.⁹⁹ Yapay zekânın epistemik gücü, ihtimaller üzerine kuruludur.¹⁰⁰ Dolayısıyla yapay zekânın epistemik sınırlılığı üzerinden, kendini “ilahi kudrete” dayandıran nübüvvet kurumu gibi normatif bağlayıcılığa sahip olmadığını; sadece bir *omnipotent* illüzyonu sattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Nübüvvet kurumu epistemik değerini kaynağının yüceliğinden alırken yapay zekânın epistemik zemini, üretici kurumların sağladığı veriler ve kodlamalar aracılığıyla işleyen istatistiksel tümevarım süreçlerine dayanmaktadır. Bununla birlikte yapay zekânın ürettiği çıktılar hakikat olarak değil, algoritmik işlemler üzerine inşa edilmiş öngörüler olarak değerlendirilebilir.¹⁰¹ Bilginin kaynağı açısından değerlendirildiğinde, peygamberlik müessesesinin kaynağı gaybî bilgi ve vahiy iken yapay zekânın kaynağı, veriler ve algoritmalarıdır. Bir başka deyişle ontolojik açıdan peygamberliğin bilgi kaynağı -klasik kelâm geleneğinde Allah’ın kelâm sıfatı ile ilişkilendirilen ve deneyimsel dünyanın ötesine taşan- aşkın bir nitelik arz ederken yapay zekânın bilgi kaynağı deney ve gözlem sınırları içerisinde kalan içkin bir zemine sahiptir.¹⁰² Bu sebeple nübüvvetin getirdiği bilgi, normatif açıdan imanî bağlayıcılık taşıırken yapay zekânın sunduğu bilgi yalnızca sosyo-teknik meşruiyet çerçevesinde değerlendirilebilir. Nübüvvet kurumunda nazil olan bilginin doğrulama mekanizması yine peygamber ve aşkın bir güçtür. Yapay zekâdaysa doğrulama mekanizması, deneysel-performatiftir.¹⁰³ Fakat meselenin gerçeklik boyutu bu yüzüyle apaçık bir şekilde kendini gösterse de algı tarafında durum farklıdır. Her ne kadar yapay zekânın ürettiği dinî bilgi, ontolojik olarak nübüvvet kurumunun temsil ettiği bilgidan ayrırsa da teknoloji bağımlısı kitleler nazarındaki idraki ve işlevi teolojik endişeleri desteklemektedir.¹⁰⁴ Algoritmik aklın nebevi veya mesihî

⁹⁸ Makine öğrenmesindeki bu yöntemin sınırlılığıyla ilgili önemli bir nokta daha vardır: “NFL sonuçları, hangi gözlemlenen verilerin hangi sonuçları doğurduğunu tam olarak belirten resmi öğrenme kurallarına uygulanır. Bu sonuçlar, indirgenemez informal faktörleri (örneğin, günlük insan ve hatta bilimsel muhakeme) içeren algoritmik olmayan tümevarım yöntemleri kavramına açıkça uygulanmaz.” Bk. Tom F. Sterkenburg - Peter D. Grünwald, “The No-Free-Lunch Theorems of Supervised Learning”, *Synthese* 199 (2021), 9979-10015.

⁹⁹ Wolpert - Macready, “No Free Lunch Theorems for Optimization”, 67-82.

¹⁰⁰ Pedro Domingos, *The Master Algorithm – How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World* (New York: Basic Books, 2015), 63.

¹⁰¹ Nick Bostrom, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 54.

¹⁰² El-Bakara 2/253; en-Nisâ 4/164; A’raf 7/143 vd.

¹⁰³ Don Ihde, *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*, (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 177-184.

¹⁰⁴ Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 47 ülke ile 4 kıtada (Amerika, Avrupa, Asya, Afrika) yapılan ve 2024 - 2025 yıllarını kapsayan bir araştırmada, gelişmekte olan ekonomilere sahip

herhangi bir iddiası- şimdilik- olmasa da algısal, söylemsel ve kuşatıcı gücünü her geçen gün katlayan bir teknolojinin kullanıcılar nezdindeki konumu ve anlamı farklılık arz etmektedir.¹⁰⁵

Yapay zekâ ile ilgili gün geçtikçe ilerleyen bir başka tehlike onun antropomorfize edilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Gelecekte yapay genel zekânın orijinal hedefini değiştirecek bilgiğe ulaşması, onun antropomorfize edilmesini hızlandıracaktır. Bazı algoritmalar, insan beyninin bir tür dijital izomorfizmini gerçekleştirmek için kasıtlı olarak biyomimetik tasarımlar kullanarak bu insanlaştırma yönelimini teşvik etmektedir. Bilişsel bilim ve sosyal epistemolojinin yaygın bazı teorileri, makine öğrenmesinde kullanılarak bu özellik tahkim edilmektedir.¹⁰⁶ Yapay zekâyı insan biçimci değerlendirme bir mecaz, yanılgı veya abartı olarak sayılsa da gerçekte olan budur.¹⁰⁷ Algoritmaların daha bedenlenmeden (robotlara gömülmeden) insansılaştırılması, yapay zekâyı kurulacak münasebette türümüzü daha edilgen ve kırılğan hâle getirecektir. Robot sanayinin gelişmesiyle birlikte gelecekte, yapay zekânın insan olarak değerlendirilme yüzdesi artış gösterecektir. Haddizatında “insanın nerede bittiği, insanımsının nerede başladığı”¹⁰⁸ meselesi “İnsan nedir?” sorusunun yeni kuyusu olacaktır.

Sonuç

Makale sürecinde de üzerinde durulduğu gibi tekno-nebî kavramı hermenötik anlayışın sunduğu esnek okuma doğrultusunda bir analogi olarak işlev görmektedir. Tekno-nebî bir kişi değil, bir işlevdir; bu bir yerine geçme değil, işlevsel bir benzerliktir. Peygamberlik kurumunun işlevlerini kısmen yerine getiren etik bir sistem ve kurumsal yapılanmadır. Sonuç olarak yapay zekâ; dijital dünyada nübüvvet kurumunun epistemik ve aksiyolojik yönlerini taklit etse de İslâm literatüründe eşsiz kabul edilen nübüvvet kurumunun ilahî kaynağa dayanarak sağladığı mutlak otoritesi karşısında etkisizleşmektedir. Zira bu

ülkelerdeki insanların, yapay zekâyı daha fazla güven duyduğu tespit edilmiştir. Özellikle gençler, aşırı güven beslemekte ve pratik faydasından dolayı günlük kararlarında bile yapay zekâyı danışarak hareket etmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise güven ile güvensizlik arasında bir salınım olduğu gözlemlenmektedir. Raporun detayı için bk. Nicole Gillespie vd., “Trust, Attitudes and Use of Artificial Intelligence: A Global Study 2025”, *The University of Melbourne* (Erişim 13 Eylül 2025).

¹⁰⁵ Heidi A. Campbell - Giulia Evolvi, “Contextualizing Current Digital Religion Research on Emerging Technologies”, *Human Behavior and Emerging Technologies* 2/1 (2020), 5–17.

¹⁰⁶ David Watson, “The Rhetoric and Reality of Anthropomorphism in Artificial Intelligence”, *Minds & Machines* 29 (2019), 417-440; Güneş Okuyucu Ergün, “Machina Sapiens”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 72/2 (2023), 717-758.

¹⁰⁷ Adriana Placani, “Anthropomorphism in AI: Hype and Fallacy”, *AI Ethics* 4 (2024), 691-698.

¹⁰⁸ Tuba Nur Umut, *Faili Yeniden Düşünmek: Teknolojilerin Failliği/Ahlaki Failliği Üzerine* (Ankara: Eski Yeni Yayınları 2023), 100.

sistemler, bilgi üretimini bağlam ve veriler üzerinden olasılıksal temelde gerçekleştirmektedir. Dijital platformlar aracılığıyla oluşan algoritmik otorite, bireyler nazarında meşruiyet kazanabilse de geleneksel nübüvvet kurumunun normatif bağlayıcılığını tam olarak sağlayamamaktadır. Bununla birlikte yapay zekâ marifetiyle üretilen bilgi, kitleler nezdinde büyüleyici bir etki yaratmakta; bu durum ise epistemik köleliğe doğru ilerlemektedir. İvmelenen bu eğilim vahyin özgürleştirmeye çalıştığı aklın alıklaşmasına yol açmaktadır.

“Her şeyi bilen ve gören” algısıyla yapay zekânın ilahî bir nitelik kazanarak tanrısallaştırılması, yeni bir toplumsal gerçekliğin inşasına zemin hazırlamaktadır. Karar alma süreçlerinde kullanılan yapay zekâ, bilgelik ve kutsalın yol göstericiliği ile ilgili önemli teolojik tartışmaları gündeme taşımaktadır. Dijital ortamda Tanrı tasavvuruna ilişkin unsurların yeniden üretilmesi, yalnızca nübüvvet kurumu algımızı değil aynı zamanda ulûhiyet anlayışımızı da doğrudan etkilemektedir. Burada ortaya çıkan sorun “alim-i mutlak” Tanrı tasavvuruyla yapay zekânın “her şeyi bilme” iddiası arasındaki çelişkidir. Allah’tan aldığı vahyi insanlara ulaştıran elçi ile hakikate kaynaklık etmeyen sadece veriyi işleyen yapay zekâ arasında bir işlevsel benzerlik kurulmakta; ilahî takdir ile istatistiksel öngörüler arasındaki analogi, algı problemlerine yol açmaktadır.

Âmentünün kodu, bilgidir. Bilginin üretilme biçimi ve mahiyeti değiştiğinde inancın kod sistemi de değişir. Aktif etkileşim kurduğumuz teknolojik araçlar ve yapay zekâ ile birlikte yeni bir bilgi düzeni ve onun ürettiği algısal bir hakikat evreni oluşmaktadır. Yapay zekânın nübüvvet kurumunun işlevlerini tam olarak karşılamadığı makale sürecinde incelenmişse de vehmettirdiği mutlak bilgi düzeni ve yeni dinî pratikler üretme kapasitesi bakımından toplumsal yeri yok sayılamayacak kadar etkilidir. Bu sebeple değişen dünyanın dinî yansımaları kelâmcıların odağından çıkmamalı, vesâil güncel tutulmalı ve yeni bakış açıları geliştirmeye çalışılmalıdır.

Bu bağlamda günbegün dijitalleşen dünyada dinî metinler ve kavramlar, geleneksel anlamlarıyla sınırlı kalmadan; bağlamlarına göre esnek bir anlayışla yeniden yorumlanabilir. Çağın gerektirdiği ölçüde kullanıcı deneyimleriyle birlikte yeni toplumsal dinamikler üzerinden; geleneksel anlamların ötesinde hermenötik esneklik ile bir okuma yapmak, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir adım olacaktır. Bu vizyon, sorunlar ortaya çıktıktan sonra alınan reaktif önlemler yerine, yapay zekânın gelişimini olumlu sonuçlara yönlendirecek proaktif etik çerçeveyi gerektirmektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Makalede Yazar Katkılarının Yüzdesi (Percentage of Author Contributions in the Article)	Sorumlu Yazar (Responsible Author)	Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması Conceiving the Study	%50	%50
Veri Toplanması Data Collection	%50	%50
Veri Analizi Data Analysis	%60	%40
Makalenin Yazımı Writing the Article	%50	%50
Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision	%70	%30

Kaynakça | References

- Ardoğan, Recep. *Kelâm ve Felsefe Açısından Nübüvvet*. Kahramanmaraş: KLM Yayınları, 2021.
- Arslan, Kübra. “Teknolojik Dönüşümler ve Yeni Çağ Dinsellikleri”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12 (2024), 71-100.
- Bâkılânî, Kâdi Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *et-Temhîd*, thk. Şeyh İmâdüddin Ahmed. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987.
- Bostrom, Nick. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Bridle, James. *New Dark Age, Technology and the End of Future*. UK: Verso, 2018.
- Brożek, Bartosz vd. “The Black Box Problem Revisited. Real and Imaginary Challenges for Automated Legal Decision Making”. *Artificial Intelligence Law* 32 (2024), 427-440.
- Can, Seyithan. *Transhümanizm ve İnancın Geleceği*. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2022.
- Campbell, Heidi A. *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. New York: Routledge. 2013.
- Campbell, Heidi A. -Teusner, Paul Emerson. “Religious Authority in the Age of the Internet”. *Christian Reflection A Series in Faith and Ethics*. ed. Robert B. Kruschwitz, 59-68. USA: Baylor University Press, 2011.
- Campbell Heidi A. - Evolvi Giulia. “Contextualizing Current Digital Religion Research on Emerging Technologies”. *Human Behavior and Emerging Technologies* 2/1 (2020), 5-17.
- Can, Seyithan. *Transhümanizm ve İnancın Geleceği*. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2022.
- Cheong, Pauline Hope. “The Vitality of New Media and Religion: Communicative Perspectives, Practices, and Changing Authority in Spiritual Organization”. *New Media & Society* 19/1 (2017), 25–33.
- Cheong, Pauline Hope. “Religious Datafication: Platforms, Practices and Power”. *The Routledge Handbook of Religion and Journalism*. ed. Kerstin Radde-Antweiler, Xenia Zeiler. 397-410. London: Taylor and Francis, 2020.
- Cürçani, Seyid Şerif. *Şerhu'l-mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. 2015.

- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah. *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*. thk. Muhammed Zahid el-Kevserî. Kahire: byy., 1948.
- Cüveynî, Ebû'l-Me'âlî 'Abdalmelik b. 'Abdullâh. *el-İrşâd ilâ kavâti 'l-Edille fî uşûli 'l-i'tikâd*. nşr. Muḥammed Yûsuf – 'Alî 'Abdulmun'im. Mısır: es-Sa'âde, 1950.
- Çağlayan, Harun. “Kelamda Bilgi Teorisi”. *Sistematik Kelâm*. ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Çınar, Bayram. “İslâm Kelamı Açısından ‘Nübüvvet’ Kurumuna İlişkin Çağdaş Bir Yaklaşım”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 10 (Temmuz 2021). 143-176.
- Demichelis, Marco. “The Khatim an-Nabiyyin (The Seal of the Prophets) and Its Inclusive Abrahamic Perspective: Muhammad and ‘Isa ibn Maryam in Dialogue”. *Religions* 12/1 (2021), 1-16.
- Domingos, Pedro. *The Master Algorithm – How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World*. New York: Basic Books, 2015.
- Düzenli, Furkan. “Religion and Digitalisation: A Journey from Tradition to the Future”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 441-464.
- Düzgün, Şaban Ali. *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2018.
- Ergen, Yunus. “Religious Digital Creatives in Türkiye: A Research on the Axis of Algorithmic Authority”. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 46 (2024), 23-44.
- Eşgar, Muhammed Süleyman. *Efâl-i Resûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Evciman, Semih. “Bir Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak ‘Sanal Cemaat’”. *Yeni Medya* 13 (2022), 376-400.
- Fazlurrahman. *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*. çev. Adil Çifçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Floridi, Luciano. *The Ethics of Information*. Oxford: Oxford University Press. 2013.
- Floridi, Luciano. *The Fourth Revolution How the Infosphere Is Reshaping Human Reality*. Oxford: Oxford University Press. 2014.
- Floridi, Luciano. “The Onlife Manifesto”. *The Onlife Manifesto: Being Human in a Hyperconnected Era*. ed. Luciano Floridi. 16-25. Cham: Springer Open, 2015.
- Floridi, Luciano. “Hyperhistory, the Emergence of the MASs, and the Design of Infraethics”. *SSRN Electronic Journal* 1 (2016), 1-30.

- Floridi, Luciano - Sanders J.W. “On the Morality of Artificial Agents”. *Mind and Machines* 14/3 (2004), 349-379.
- Friedrich, Carl J. “Siyasi Liderlik ve Karizmatik Liderlik Meselesi”. çev. Metin Kıratlı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 16/2 (1961), 127-19.
- Gal-Or, Sharon. *Garden of Wisdom, Timeless Teachings in an AI Era*. Switzerland: Springer, 2025.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ-ü ulûmi'd-dîn*. Beyrût: Dârü'l-Mârifê, 1997.
- Geraci, Robert M. *Apocalyptic AI: Visions of Heaven in Robotics, Artificial Intelligence, and Virtual Reality*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Gillespie, Nicole vd. “Trust, Attitudes and Use of Artificial Intelligence: A Global Study 2025”. *The University of Melbourne*, 2025. https://figshare.unimelb.edu.au/articles/report/Trust_attitudes_and_use_of_artificial_intelligence_A_global_study_2025/28822919?file=54013232
- Gillespie, Tarleton. “The Relevance of Algorithms”, *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society*. ed. Tarleton Gillespie vd. 167-194. Cambridge: MIT Press, 2014.
- Gökbayrak, Hilal - Işıklı, Şevki. “Dijital Din Teorisi: Dijital Din, Geleneksel Dine Karşı”. *Yapay Zekâ, Transhümanizm, Din*. ed. Muhammed Kızılgöç vd. 105-145. Ankara: DİB, 2021.
- Güneş, Abdulsamet. “Dijital Çağda Bilginin Dönüşümü ve Yapay Zekâ: Üretim ve İktidar İlişkileri Açısından Bir Değerlendirme”. *Communicata* 25 (2023), 1-8.
- Han, Byung-Chul. *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları. 2020.
- Helland, Christopher. “Digital Religion”. *Handbook of Religion and Society*. ed. David Yamane. 77-196. Switzerland: Springer Cham, 2016.
- Helland, Christopher. “Online Religion/Religion Online and Virtual Communitas”. *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*. ed. Jeffery K. Hadden vd. 205-224. New York: JAI Press. 2000.
- Helland, Christopher. “Online Religion As Lived Religion”. *Online-Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1/1 (2005), 1-16.
- Hofmann, Jeanette - Keller, Clara Iglesias. “Machine Learning, Political Participation and the Transformations of Democratic Self-

- Determination”. *Artificial Intelligence in Society*. ed. Michael Heinlein vd. 283-306. Germany: Springer, 2024.
- Imbusch, Peter - Steg, Joris. “Artificial Intelligence and Social Change-A Challenge for Democratic Relations of Power and Domination”. *Artificial Intelligence in Society*. ed. Michael Heinlein -Norbert Huchler. 307-330. Germany: Springer, 2024.
- Ihde, Don. *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.
- İbn Hazm. *en-Nûbez el-kâfiye fî ahkâmi usûlü 'd-din*. çev. İbrahim Aydın. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- İpek, Mikail. “Mu'tezile'nin Hatmü'n-Nübüvve Savunması: Kâdî Abdülcebbar Örneği”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2021), 1-25.
- İsfehânî, Râgıb. *Müfredâtü el-fâzü 'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: y.y., 1992.
- İsferâyînî, Tâhir b. Muhammed. *et-Tebîr fî 'd-dîn ve 't-temyîzü 'l-fırkatü 'n-nâciye ani 'l-fıraki 'l-hâlikîn*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. Beyrut: Âlemü'l-kütüp, 1983.
- Jeffrey, Denis. *Din Bilim Açısından Günlük Hayat, Din Bilim Yazıları*. haz. Zeki Özcan: İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2001.
- Kantar, Nesibe. “Bilişim Felsefesinde Epistemik Özne Yapay Zekânın Ontolojik Statüsünün Sorgulanması”. *Felsefe Dünyası* 78 (2023), 194-218.
- Karavaşin, Hakkı. “Karizmatik Bir Otorite Tipi Olarak Peygamberlik”. 4. *Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi Tam Metin Kitabı*. ed. Mustafa Talas. 322-336. Ankara: İksad Yayınevi, 2019.
- Karşlı, Bahset. “Dijital Dinî Söylem: Dinî İçerikli Youtube Video Başlıkları Örnekleme”. *VIII. Dinî Yayınlar Kongresi Kitabı*. ed. Fatih Kurt. 590-606. Ankara: DİBY, 2021.
- Kızılgöçer, Muhammet - Çinici, Murat. “Kutsal ve Dijital: Yapay Zekâ ve Din Arasındaki İlişki”. *Yapay Zekâ ve İslâm*. ed. Mehmet Bulgen. 79-103. İstanbul: Timaş Yayınları, 2025.
- Liotard, Jean-François. *Postmodern Durum*. çev. İsmet Birkan. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2013.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. nşr. Asım İbrahim el-Kayâlî. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2006.
- Mebrûk, Ali. *Teolojiden Tarih Felsefesine Nübüvvet*. çev. Abuzer Dişkaya. İstanbul: Mana Yayınları, 2014.

- Mercer, Calvin - Trothen, Tracy J. *Religion and the Technological Future: An Introduction to Biohacking, Artificial Intelligence, and Transhumanism*. Cham: Springer International Publishing, 2021.
- Milli İstihbarat Akademisi. *Yapay Zekâ, Toplum ve Güvenlik Ekseninde Türkiye'nin Yol Haritası*. Ankara: Milli İstihbarat Akademisi, 2025.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în. *Bahrü'l-kelâm*. thk. Muhammed Seyyid el-Bersecî. Amman: Dârü'l-Feth, 2014.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în. *et-Temhîd fî usûli'd-dîn*. nşr. Muhammed 'Abdurrahmân eş-Şâğûl. Cidde: Mektebetü'r-Ravdâ, ts.
- O'Gieblyn, Meghan. *Teknoloji, Metafor ve Anlam Arayışı- Tanrı, İnsan, Hayvan, Makine*. çev. Filiz Sarıalioğlu. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2021.
- Okumuş, Namık Kemal. "Düşünsel Esaret ve Robotik Yaşam Tercihi Arasına Sıkışmış Dijital Dindarlık". *İslam ve Yorum V*. haz. Fikret Karaman. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2021.
- Okuyucu Ergün, Güneş. "Machina Sapiens". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 72/2 (2023), 717-758.
- Ödemiş, Mehmet. "Kelâmî Açından Yapay Zekâ ve Humanoidler". *Yapay Zekâ ve İslâm*. ed. Mehmet Bulgen. 267-287. İstanbul: Timaş Yayınları, 2025.
- Önal, Recep. "Vahiy ve Nübüvvet". *Sistematik Kelâm*. ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Önal, Recep. "Hatm-i Nübüvvet ve Çağdaş Risalet İddiaları". *Günümüz Kelam Problemleri*. ed. Recep Ardoğan. 271-283. İstanbul: Ekin Yayıncılık, 2017.
- Özbudun, Sibel vd. *Antropoloji: Kuramlar, Kuramcılar*. İstanbul: Dipnot Yayıncılık. 2012.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Özçelik, Furkan. "Derin Öğrenme ve Büyük Dil Modellerinin Dini ve Felsefi Etkileri". *Yapay Zekâ ve İslâm*. ed. Mehmet Bulgen. 44-79. İstanbul: Timaş Akademi, 2024.
- Özdemir, Muhammet - Başaran, Nevin. "Transhümanizm, Posthümanizm ve İnsan Bilincinin Yeni Kapsamı". *Journal of Islamic Research* 32/1 (2021), 30-51.
- Papakostas, Christos. "Artificial Intelligence in Religious Education: Ethical, Pedagogical, and Theological Perspectives". *Religions* 16/5. (2025), 1-22.
- Placani, Adriana. "Anthropomorphism in AI: Hype and Fallacy". *AI Ethics* 4 (2024), 691-698.

- Râzî, Fahreddin. *Me'âlimu usûli'd-dîn*. nşr. Tâhâ 'Abdurra'ûf Sa'd. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtûrîdiyye Akaidi (el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn Tercümesi)*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 2020.
- Searle, John R. *Zihin, Dil ve Toplum Gerçek Dünyada Felsefe*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- Senft, Theresa M. "Microcelebrity and the Branded Self", *A Companion to New Media Dynamics*. ed. John Hartley vd. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013.
- Sinanoglu, Mustafa. "Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Ağustos 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nubuvvet#2-diger-dinlerde-nubuvvet>.
- Sterkenburg, Tom F. - Grünwald, Peter D. "The No-Free-Lunch Theorems of Supervised Learning". *Synthese* 199 (2021), 9979–10015.
- Söğüt, Yasin - Şerbetçioğlu, Nejatcan. "Kodun Ahlakı: Yapay Zekâda Etik Faillik, Otorite ve Toplumsal Eylem Üzerine". *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 3/2 (2025), 12-38.
- Şutanrıkulu, Gülreyhan. "Dijital Çağda Medya, Din ve Dindarlık: Derleme". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 979-1017.
- Taylor, Charles. *A Secular Age*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
- Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. çev. Dost Körpe. Beyoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası. 2014.
- Theodoridis, Sergios. "Classification: a Tour of the Classics". *Machine Learning A Bayesian and Optimization Perspective*. ed. Sergios Theodoridis. 301-350. Cambridge: Academic Press, 2020.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. "Bilgi Kaynağı Olarak Haber-i Sadık". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1999), 83-140.
- Tokmakoglu, Gürsel. *Benlik, Bilinç ve Vicdan*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Umut, Tuba Nur. *Faili Yeniden Düşünmek: Teknolojilerin Failliği/Ahlaki Failliği Üzerine*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2023.
- Ünverdi, Veysi. "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1/15 (2015), 71-111.
- Van Dijck, José vd. *The Platform Society: Public Values in a Connective World*. New York: Oxford University Press. 2018.

- Watson, David. "The Rhetoric and Reality of Anthropomorphism in Artificial Intelligence". *Minds & Machines* 29 (2019), 417-440.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum Cilt I*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları. 2012.
- Wiseman, Harris. "Generative AI Cannot Replace a Spiritual Companion or Spiritual Advisor". *Christian Perspectives on Science and Technology* 3/1 (2025), 1-24.
- Weimann, Gabriel. *The Influentials: People Who Influence People*. New York: State University of New York Press, 1994.
- Wolpert, David H. "The Lack of a Priori Distinctions Between Learning Algorithms". *Neural Computation* 8/7 (1996), 1341-1390.
- Wolpert, David H. - Macready William. "No Free Lunch Theorems for Optimization". *IEEE Transactions on Evolutionary Computation* 1/1 (1997), 67-82.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Nübüvvet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 6 Ağustos 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nubuvvet#1>.
- Yeşilyurt, Temel. "Bilgi Kuramı". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 294-305. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Yurdagür, Metin. "Hatm-i Nübüvvet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (28 Ağustos 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatm-i-nubuvvet>).